

Altijd weer op reis: waarheen, waarvoor?

Het moderne reizen bevraagd

Verslag van de Camino Academie lezingencyclus Utrecht 2023

Inleiding

In het najaar van 2023 organiseerde de Camino Academie een kleine lezingencyclus rond het thema reizen. Idee was dat het thema van reizen een belangrijke context is van pelgrimeren. Pelgrimeren is immers een belangrijke vorm van reizen.

De Camino Academie zet met deze lezingencyclus een traditie voort die vóór de coronaperiode werd verzorgd door de werkgroep Geschiedenis en Cultuur van het Nederlands Genootschap van St. Jacob.

De Camino Academie kent een traditie om van haar activiteiten een Camino Cahier uit te brengen. In dit geval kozen we daar niet voor omdat alle drie de sprekers over hun onderwerp een boek uitbrachten. Wel bieden we hierbij een verslag aan van de lezingen. Dat kon in dit geval worden geregeld dankzij de blog van Wiep Koehoorn. Hij maakte ter plekke steeds een uitgebreid verslag van de lezingen en de discussie en plaatste die op zijn blogspot. Wij zijn hem bijzonder erkentelijk dat we zijn verslagen mochten overnemen in dit verslag.

Ook stuurde Jaap Lengkeek nog wat aanvullende ideeën na over zijn visie op reizen van grensoverschrijding en over typen caminogangers.

We lieten over het geheel slechts een 'lichte' redactie gaan.

Paul Post & Herman Holtmaat, nov. 2023 namens de Stuurgroep van de Camino Academie

Programma

De Camino Academie organiseerde in het najaar van 2023 een drietal avonden rond het thema van het moderne reizen. Reizen is een fenomeen dat steeds doorheen de tijd andere vormen aanneemt. In een kleine cyclus van drie avonden wilden we met drie reisexperts kritisch stilstaan bij de actuele reislust.

De corona zette veel stop en vooral het op reis gaan werd gemist. Reizen is direct verbonden met de toeristenindustrie, een van de snelst groeiende mondiale economische sectoren. Zowel onze vakantiecultuur als pelgrimeren zijn direct verbonden met reizen.

Het reispalet is inmiddels uiterst divers. Naast all-in reizen van Cor en Don zijn er verantwoorde cultuurreizen onder deskundige leiding. Thematisch reizen is in opkomst. En: is pelgrimeren naar Santiago niet gewoon een vorm van een themareis, ook naadloos passend in de trend van actief reizen? De Duitse socioloog Andreas Reckwitz¹ ziet het moderne reizen vooral als een activiteit van de nieuwe middenklasse in het westen die met speciale reizen het leven bijzonder en uniek kan maken. Reisorganisaties zijn daarbij net curatoren van musea of directeuren van theaters: ze leveren een bijzondere, unieke productie (net zoals voor die middenklasse, goed opgeleid en veel te besteden, een huwelijk, feest of uitvaart een bijzondere 'productie' wordt).

Ook zien we vaak navrante ontmoetingen van reizigers. Bootvluchtelingen spoelen aan op een toeristenstrand, lange afstand wandelaars en pelgrims kruisen vluchtroutes van migranten, velen blijken letterlijk op reis naar een ander en beter leven.

Tegen deze achtergronden dringt zich de vraag op: Wat drijft de reiziger? Wat zoekt men? Of waardoor wordt men gedreven? Is het een vlucht uit het leven van alledag? Schaffen we in de reis de werkelijkheid even af? Is inderdaad de pelgrim een halve toerist en de toerist een halve pelgrim? Sleutelconcept in de wereld van het moderne reizen is *hospitality*. Maar wat stelt gastvrijheid voor als het eerste wat je bij aankomst moet doen je creditkaartdata afgeven?

Het moderne reizen roept aldus vragen op. En steeds vaker klinken er kritische geluiden. Er is sprake van heuse reisschaamte. Wat richt de reiziger niet aan schade aan natuur en milieu door het vliegen, door het binnentreden van verre oorden en landschappen?

In drie lezingen kwamen die vragen rond reizen aan de orde.

Eerste gast was prof.dr. **Ruud Welten** die een kritische filosofie van het toerisme schreef onder de titel *Het ware leven is elders*.²

Tweede spreker was prof.dr. em. **Jaap Lengkeek**, oud-hoogleraar culturele geografie in Wageningen, bedenker en uitwerker van het concept *homo turisticus*. Recent

¹ A. Reckwitz: *Die Gesellschaft der Singularitäten. Zum Strukturwandel der Moderne* (Berlin 2018, 5^e druk)

² R. WELTEN: *Het ware leven is elders. Filosofie van het toerisme* (Zoetermeer 2013).

verscheen van zijn hand: *Het eeuwige leven van reisverhalen. Waarom we altijd erop uit willen.*³

Derde gast prof.dr. em. **Fik Meijer**, oudhistoricus, sprak over en vanuit zijn ervaringen als reisleider, als expert op vele cultuurreizen in het Middellandse Zeegebied. Daarover schreef hij *Muren van alle tijden. Overpeinzingen van een reisleider.*⁴

Plaats: Huize Cervantes Utrecht, Domplein

Data: woe 27 sept.; 11 okt. en 25 okt. 2023.

Tijd: 19-21u

Coördinatie van deze cyclus: Camino Academie, Herman Holtmaat & Paul Post

³ J. LENGKEEK: *Het eeuwige leven van reisverhalen. Waarom we altijd erop uit willen* (Zutphen 2022).

⁴ F. MEIJER: *Muren van alle tijden. Overpeinzingen van een reisleider* (Amsterdam 2014).

Lezing 1: Filosoof Ruud Welten over toeristen, reizigers en pelgrims

Woensdag 27 september 2023

gepost door Wiep Koehoorn op vrijdag, 29 september, 2023

Ruud Welten

De eerste gastspreker is filosoof en professor dr. Ruud Welten van de Tilburg University en de Erasmus Universiteit Rotterdam, die een kritische filosofie van het toerisme schreef onder de titel *Het ware leven is elders*.

Het ongeluk van de mens is aan één ding te wijten: dat de mens niet rustig in een kamer kan blijven (aldus Blaise Pascal (1623-1662)).

Mensen zijn - in tegenstelling tot veel dieren en vooral voor wat betreft planten - tamelijk onrustig en reislustig.

In de coronaperiode (2020) werd aan Ruud Welten vaak de vraag gesteld wat de coronacrisis voor het reizen van de mensen zou gaan betekenen. Maar ja, dat wisten we toen in 2020 natuurlijk nog niet.

We zien nu al (2023) dat mensen na het eind van de coronacrisis weer massaal op reis gaan, zelfs meer dan vóór Corona.

De opkomst van de zogenoemde vliegschaamte was in 2013 (toen Weltens boek verscheen) nog niet zo'n thema, maar nu (2023) na de coronacrisis veel meer dan voorheen.

Het moderne toerisme begon in de vijftiger jaren van de vorige eeuw, en het steeg explosief, zeker ook omdat mensen uit de Aziatische landen massaal gingen reizen.

Hij noemt ook het begrip 'toeristenschaamte', het gênante gevoel van toeristen dat zij ervaren op het moment dat ze ergens op reis zijn. Met het gevoel van 'Wat kom ik hier eigenlijk doen?', en 'Wat hebben de mensen er nu aan dat ik hier ben?'. Het voelt op zo'n moment niet helemaal of helemaal niet goed, maar het is ook moeilijk voor jezelf als toerist om daar de vinger op te leggen.

Wij zijn doorgaans eigenlijk best wel ethisch, maar zodra we op reis zijn, komt dat veelal even tussen haakjes te staan, zo van: 'nu even niet'. Dat is een lastig aspect van toerisme.

In het Romeinse rijk werd ook al veel gereisd, om rond te kijken. De filosoof Seneca (schrijver uit de eerste eeuw n.Chr.) was daar tegen, want je vlucht dan uit jezelf weg, vond hij. Maar waar ga je dan van weg? (in plaats van waar ga ik naar toe?), en waarom moet je zo nodig weg?

Welten ziet de ontwikkeling dat veel jonge mensen niet meer zo nodig hoeven te reizen. Ze staan of ze zetten zichzelf en elkaar onder hoge druk. Het aandeel jonge mensen voor wie reizen eigenlijk niet meer zo nodig hoeft, neemt toe.

De filosoof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) heeft ook veel gereisd in zijn tijd. Voor hem was reizen 'alles'. Je moet - vond hij - weg van de boeken(wijsheid), en vooral andere mensen ontmoeten en ander culturen beleven.

Eén van de drijfveren van reizen en toerisme is de behoefte van reizigers en toeristen om andere plekken en andere mensen (dan in je eigen omgeving) te zien

Filosoof-auteur Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) schreef ook veel over reizen (bijvoorbeeld over zijn reis naar Italië). Hij beschrijft het reizen als een 'seculiere pelgrimstocht'. Hij schrijft over reizen ook als zijnde een reflectie op het Zelf, en hij schrijft dat het reizen hem ook wel behoorlijk tegenvalt. Bij die reflectie van de reis op jezelf wordt het trouwens eigenlijk pas interessant.

De romantische schrijver Stendhall (1783-1842) heeft eigenlijk het woord 'toerist' en 'toerisme' uitgevonden.

Het gevoel iets te missen en het idee dat het ware leven elders is drijft ons ertoe van plaats naar plaats te gaan. Maar dat kan ook zorgen voor teleurstelling en vervreemding, met een verlangen naar authenticiteit en naar het echte leven.

'Toeristen' gaan van huis en komen altijd weer thuis. Dat zijn zij die een tour maken, en weer veilig thuis komen. Zij reizen met paspoort, credit card en reisverzekering; dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld vluchtelingen die ook reizen en trekken, maar dan wel heel anders.

Reizen vloeit ook wel voort uit een vorm van teleurstelling, dus we gaan 'het' elders zoeken'. De toerist zoekt de authenticiteit elders.

Toerisme is zoeken naar authenticiteit (van dingen, plaatsen, en mensen) buiten jezelf, met de nodige transparantie als voorwaarde. Toerisme wordt geassocieerd met vrijheid; het zoekt de ruimte om te leven, want: de wereld is mijn thuis.

In toerisme wordt authenticiteit geënceneerd. Tot de jaren vijftig van de vorige eeuw was het bijvoorbeeld gastvrij om een ander voor de maaltijd niet in je keuken, maar in je woonkamer of eetkamer te ontvangen. Tegenwoordig ervaren we authenticiteit daarentegen echter als we eten op dezelfde plek waar ook wordt gekookt (in de open keuken, thuis of in een restaurant). Die transparantie wordt tegenwoordig als authentiek ervaren, maar dat is het natuurlijk niet, vergeleken met hoe we dat in de vijftiger jaren deden.

Gastvrijheid wordt bijvoorbeeld ervaren als je op een plek mag komen waar geen toeristen mogen en kunnen komen. Dan voel ik me geen toerist, maar dan ben ik het natuurlijk eigenlijk wel.

Authenticiteit wordt tegenwoordig een 'ervaring' en 'beleving'. Dat is hoe het heden ten dage werkt.

Veel landen zijn grotendeels afhankelijk van toerisme; veel is er aan gelieerd.

Consumentisme: onze wereld is een supermarkt geworden van mooie plekjes. Ons gedrag wordt bepaald door de zichtbare objecten voor ons als toerist. De toerist wil 'iets zien'; dat is het verlangen om 'te zien waar anderen naar verlangen te zien' (om bijvoorbeeld de Mona Lisa of de toren van Pisa te zien). Iedereen wil het zien, dus ik wil het ook zien.

Modern toeristengedrag laat ook altijd iets tragisch zien.

Het verschil tussen toerist en reiziger is een schijntegenstelling. Je kunt wel denken en zeggen dat je een reiziger bent in plaats van een toerist, maar feitelijk ben je gewoon de toerist. Touroperators appelleren vaak aan het feit dat je reiziger bent, in plaats van toerist. De infrastructuur is voor de reiziger en voor de toerist feitelijk identiek. Er zijn allerlei strategieën om je niet toerist te voelen, bijvoorbeeld door '*locals*' te ontmoeten. De *local* wordt dan eigenlijk het product, en die is dan ook genoodzaakt zich als *local* te gedragen, en zich ook zo te blijven gedragen. Vooruitgang hoort in dezen niet bij die vorm van authenticiteit, in de ogen van de toerist. Maar je kunt je afvragen of de *locals* daar wel bij zijn gebaat.

'*Slum Tourism*' is dat je als toerist wordt gebracht naar sloppenwijken, om daar de authenticiteit van de *locals* (de in ellendige omstandigheden wonende inwoners van die sloppenwijken) te zien en te ervaren.

'Vrijwilligerstoerisme' is het verschijnsel dat mensen naar een ander land gaan om daar te kijken, maar dat men daar dan ook de handen uit de mouwen steekt. Dat is al een enorm grote 'industrie' geworden. Bijvoorbeeld: jongvolwassenen gaan in Zuid-Afrikaanse sloppenwijken in de kinderopvang werken, waar zij als vrijwilliger vooral heel erg veilig worden gehouden, terwijl die kinderen - eenmaal weer thuis - in die sloppenwijken zelf in een heel onveilige omgeving leven.

Pelgrim en/of toerist?

Na de pauze gaan de deelnemers in de zaal met Welten in gesprek.

Een essentieel punt dat dan aan de orde komt, is het vraagstuk of de pelgrim al dan niet ook toerist is. Welten betoogt dat er bij het wezen van de pelgrim en van het pelgrimeren zoveel overeenkomsten zijn met wat een toerist en toerisme is, dat mag worden gesteld dat ook de pelgrim valt onder de definitie van de toerist.

Er zijn veel verschillende manieren om te kijken naar wat nu al dan niet een pelgrim is.

De pelgrimage is een oervorm van toerisme.

De grote pelgrimstochten zijn 'vertoeristiseerd', en het wordt moeilijk om daardoor nog het verschil te zien met toerisme.

De pelgrim realiseert zich dat de pelgrimsreis ook altijd een innerlijke reis is. De religie heeft dat vorm en inhoud gegeven.

De pelgrim gaat naar een heilige plek (waar hij iets van zijn of haar godheid ervaart), maar dat wil Welten de toerist niet ontzeggen, want een toerist kan in zijn of haar ogen ook naar een voor hem of haar andersoortige 'heilige' plek gaan.

Voor zowel pelgrim als toerist zit er in de reis ook altijd wel iets als inkeer.

Historiciteit en authenticiteit en de materialiteit daarvan speelt in reizen – en ook in pelgrimeren – een belangrijke rol.

De pelgrim is heel duidelijk de figuur die eenzaam reist, waarbij de nadruk ligt op de plek waar hij of zij op het moment is en verblijft

Geloof geeft een structuur (bijvoorbeeld met rituelen) aan dat wat wij geloof noemen. Geloof is iets wat je deelt met elkaar. Het geeft structuur aan je gedrag, zowel bij geloven als ook bij pelgrimeren.

De pelgrimage is door de Romantiek heel erg gevormd, bijvoorbeeld met betrekking tot de eenzaamheid, de verlorenheid en de stilte onderweg.

Bij de toerist mag het dan vooral om diens reisbestemming gaan, en bij de pelgrim vooral ook om de weg daar naar toe, maar dat laatste is niet alleen maar van toepassing op de pelgrim, want er zijn ook heel veel toeristen voor wie de beleving van het onderweg zijn (bijvoorbeeld tijdens een lange fietstocht) van grote betekenis is.

Toerisme gaat altijd over beelden van hoe je de wereld wilt zien. Het is vooral ook een vorm van beeldcultuur.

Vakantie in eigen land of thuis blijven (als vakantie) gaat een hoop problemen uit de weg, bijvoorbeeld voor wat betreft het alarmerende van het vliegen. Je leert je eigen land dan goed kennen. En betreffende de footprint die we nalaten op deze wereld: daar ben je dan ook voor een groot deel van af, vergeleken met het reizen naar exotische landen, wat je overigens ook zou kunnen beschouwen als een vorm van neokolonialisme. Misschien woon je al heel mooi, en heb je daardoor minder de

behoefte om op pad te gaan. Welten vindt deze vormen van thuis(land)toerisme overigens wel een hele goede ontwikkeling in deze tijd waarin wij leven.

Cultureel geograaf Jaap Lengkeek over reizigers en hun reisverhalen

Woensdagavond 11 oktober 2023

gepost door Wiep Koehoorn op donderdag, 12 oktober, 2023

Jaap Lengkeek

De tweede spreker in de cyclus is emeritus professor dr. Jaap Lengkeek, oud-hoogleraar culturele geografie aan de universiteit van Wageningen, en bedenker en uitwerker van het concept '*homo turisticus*'. Recent verscheen van zijn hand: *Het eeuwige leven van reisverhalen. Waarom we altijd erop uit willen.*

Lengkeek stelt in het begin van zijn avondlezing voorop dat hij de pelgrimage ook beschouwt als een vorm van toerisme.

Lengkeek is voor zijn onderzoek inzake toerisme gedoken in de oude reisliteratuur, die terug gaat tot zo'n viereneenhalfduizend jaar geleden. Deze reisverhalen hebben een enorme overlevingskracht, tot zelfs ook over millennia heen.

We bespreken vanavond onder andere: waarom mensen reizen, sinds wanneer mensen reizen, en wat reisverhalen uit het verleden ons leren over het nu.

Reizen in de oudheid

Het eerste reisverhaal waarover Jaap Lengkeek vertelt, is de zogenoemde Gilgamesh epos, handelend over Gilgamesh, de sterke man die de reus versloeg, en die dan – op reis gaand en zijnd – het fenomeen van ‘de dood’ wil verkennen. Dat dit reizen (toerisme) van Gilgamesh veel schade kan aanrichten, wordt in dit verhaal geïllustreerd. In dat opzicht zou je kunnen zeggen dat toerisme ook een soort van grensoverschrijdend gedrag is. Dit verhaal gaat over macho’s, over grenzeloos respectloos gedrag, tot voorbij de grenzen van de dood. Zijn reis resulteert overigens wel in de stelling dat Gilgamesh wijs is geworden door zijn reis.

Variaties hierop in doelen en soorten grenzen.

Lengkeek zijn tweede reisverhaal gaat over Herodotos, die - nieuwsgierig van aard – op onderzoek gaat naar wat elders is, en naar wat daar (elders) vroeger was.

Het derde reisverhaal gaat over Mirabilia, over allerlei wonderlijke zaken die worden aangetroffen in tempels. Pausanias (ca. 115-180 n.Chr.) schreef een uitgebreide gids over wat je in de tempels allemaal kunt vinden. Die tempels waren niet alleen in trek op grond van religie, maar ook omdat er anderszins wonderbaarlijke zaken waren te zien en te beleven.

Het vierde reisverhaal is van Horatius (65-8 v.Chr.), die verhaalde over zijn vriendentochtje en Moezelreisje, met daarin mooie verhalen over onder andere sport, lekker eten en over vakantieliefdes. Er is dus niet veel nieuws onder de zon.

De Romein Plinius (de Oudere, 23/4–79 n.Chr.) schreef zijn *Naturalis Historia*, met breed georiënteerde reisbeschrijvingen over van alles en nog wat, tot bijvoorbeeld ook beschrijvingen van de op locaties aangetroffen gesteenten.

Dergelijke reisverhalen gaan vaak over het overschrijden van grenzen - van landen en tijden - en over het voortbestaan in drukke tijden.

Al die oude reisverhalen -afkomstig uit tijden met een ander wereldbeeld en met een andere visie op onze wereldbol - hebben later een grote invloed gehad op het denken van filosofen, geografen en schrijvers.

Reizen met religieuze bagage

Het volgende verhaal – verteld door Jaap Lengkeek – is het verhaal van Egeria (eind 4^e eeuw), die het Oude Testament als reisgids gebruikte, om aan de hand van de in de Bijbel genoemde plekken die locaties te bezoeken.⁵ Zo komt Egeria bijvoorbeeld op de berg Nebo, waarvan in de Bijbel wordt geschreven dat Mozes op die berg stond, en hij vanaf die berg wel over het Heilige Land mocht uitkijken, maar dat Mozes dat land niet mocht binnengaan. Zo beschrijft Egeria ook dat ze op de Bijbelse plek was waar Lot in een zoutpilaar veranderde.

Als je zelf op zulke - in reisverhalen beschreven - locaties zou staan, zouden dergelijke reisverhalen je een context kunnen geven van wat je daar ziet.

⁵ Vgl. Nederlandse uitgave: V. HUNINK: *In het land van de bijbel. Reisverslag van een dame uit de vierde eeuw* (Hilversum 2021).

Naast deze bijbels georiënteerde reisverhalen zijn er ook nog reisverhalen van reizigers binnen bijvoorbeeld andere grote godsdiensten (zoals uit het Boeddhisme (over kloosters en reizigers), en bijvoorbeeld ook de Hady en de handel van moslims), maar om de presentatie nu niet al te lang te maken, worden die vanavond niet besproken.

Reizen en verhalen

Uit oude verhalen van islamitische reizigers komt naar voren, dat zij tijdens hun reizen vooral ook waren gespitst op aspecten zoals (andersoortige) woningen, (verschillend) uiterlijk, (verschillend qua) kleding, (gebrek aan) hygiëne, (andere vormen van) seksualiteit, (andere) eetgewoontes, (zichtbare) afgoderij, (onbekende) begrafenisrituelen, en vreemde verhalen (over bijvoorbeeld reuzen).

We onderscheiden ook lange afstandsroutes, bijvoorbeeld tussen Europa en Azië (zoals bijvoorbeeld de Zijderoute, en de verhalen van Marco Polo (1254-1324)). Zo zijn er reisverhalen bekend van handelaren en diplomaten, en verhalen over reizende predikers die zelfs tot China reikten. Maar evengoed zijn er ook reisverhalen bekend over dronkenmanspartijen, en over martelaren die door islamieten gedood werden omdat ze christenen waren.

Naar de inhoud van reisverhalen gezien, zie je grote verschillen, zoals bijvoorbeeld verhalen over wonderen, over vreemd uitzierende monsters, en over zoektochten naar het zogenoemde aardse paradijs, want ja, ergens in het Midden Oosten zou toch ook het aardse paradijs moeten zijn, dus daar is in vroeger jaren dan ook enorm naar gezocht. Zo was de Bijbel - met daarin het verhaal over het aardse paradijs - bijvoorbeeld een grote beweegreden om op zoek te gaan naar het paradijs op aarde.

De auteur John Mandeville (14e eeuw) schreef veel reisverhalen, die een literair succes werden.

Het is overigens opmerkelijk om in de verhalen uit de Middeleeuwen te zien welk mensbeeld men toen had van vermeend bestaande uitzonderlijke personages, zoals mensen met maar één been, eenogen, tweehoofdigen, mensen zonder hoofd op de romp, of mensen met hondenkoppen. Ook daarover bestaan allerlei verschillende, fantastische reisverhalen.

Nuttige reisinformatie

En zo onderscheiden we ook reisverhalen die nuttig kunnen zijn, bijvoorbeeld verhalen over de scheepvaart, over profijt, strategie en nieuwsgierigheid.

Het wereldbeeld van de ontdekkingsreiziger Christoffel Columbus (1451-1506) wordt ook wel 'de tepel van Columbus' genoemd. Columbus beschouwde het aardse paradijs in de vorm van een soort tepel boven op onze aardbol. Columbus ging de wereldzeeën over, op zoek naar het aardse paradijs (wat al een hele oude gedachte was) om daar goud te vinden, in de veronderstelling en in de hoop dat dat goud vanuit het aardse paradijs (vanuit die tepel op de aardbol) ergens over de aarde zou stromen.

Dan kennen we ook het reisverhaal 'La Relación', het verhaal van de wereldreiziger Amerigo Vespucci (1454-1512). Zijn reisverhalen werden door hem in brieven naar zijn thuisland gezonden, waar men dan kennis kon nemen van Vespucci's reisverhalen.

Van allerlei reizen over de wereld werden de reisverhalen verzameld, en daarvan werden later – in de vorm van compilaties - nuttige reisverhalen geschreven.

Een groot voordeel van de uitvinding van de boekdrukkunst is dat vanaf dat moment al die reisverhalen die werden geschreven de afbeeldingen van die reizen (bijvoorbeeld in de vorm van prenten) voortaan terecht kwamen in gedrukte en vermenigvuldigde (reis)boeken. Verder werden er toen ook atlassen en globes gemaakt. In de boeken met reisverhalen uit die tijd worden ook allerlei hoogte- en dieptepunten beschreven.

Een indertijd heel veel gelezen boek is het reisverhaal over, naar en op Nova Zembla (de overwintering). Reisverhalen namen toen al een enorme vlucht.

Reisverhalen staan erom bekend dat ze vooral over de grenzen van het bekende heen gaan.

Dergelijke verhalen zijn publieksgericht geschreven, en ze vormen voor de lezer een referentiekader.

Specifieke reisverhalen

Dan kennen we ook de verhalen van de zogenoemde 'Grand Tour', die verhalen over reizende jongelui, over studenten die van universiteit naar universiteit trokken, maar die onderweg en op locatie de meest liederlijke dingen deden. Dus eigenlijk is er ook hier niets nieuws onder de zon.

Reizende schrijvers gaan zich op een gegeven moment ook verdiepen in specifieke (ook oriëntale en antropologische) zaken, zoals bijvoorbeeld in naturalisme, in planten (botanie), en in andere mensen die er anders uitzien dan jijzelf (die verhalen zijn meer antropologisch van aard). Zo beschreef (in woorden en beelden) Robert Jacob Gordon (1743-1795) bijvoorbeeld zijn reisverhalen over Zuid-Afrika.

Ook de ontdekking van de witte vlekken op aarde werden beschreven, waaronder bijvoorbeeld de landen in Afrika (toen dat voor de reisschrijver nog een onontdekt land was), en het zogenoemde Terra Incognita Australis (het zuidland Australië).

Verder zijn er reisverhalen bekend van de mensen die op zoek gingen naar de bronnen van de Nijl. Al dit soort reisverhalen kun je scharen onder de noemer van het leren kennen van de toen nog onbekende landstreken.

Reisverhalen met een missie

De apostolische genootschappen gingen op reis, met het doel om vreemde volkeren onder andere te civiliseren en te kerstenen. Ondertussen hadden dergelijke reizen ook wel commercie ten doel.

Het brede publiek raakte breed geïnteresseerd in reisverhalen.

We kennen onder andere de reisverhalen van en over dr. Livingstone (1813-1873). De journalist Henri Morton Stanley (1841-1904) ging bijvoorbeeld voor zijn krant op expeditie 'through the dark continent' om de vermoedelijk verdwenen dr. Livingstone op te sporen.

De Belgische koning Leopold (Leopold II, 1835-1909) wilde op een gegeven moment ook een Afrikaanse kolonie hebben, zoals veel andere landen die al hadden. Uit alle reisverhalen hierover blijkt wel dat Afrika indertijd als een grabbelton van te koloniseren landen werd beschouwd.

Toerisme en de kracht van het verhaal

Wij kunnen lessen trekken uit al die oude reisverhalen, die vertellen over het overschrijden van allerlei (eigen) grenzen van de alledaagse leefwereld. Dan kun je bijvoorbeeld denken aan het overschrijden van grenzen van anderen, en van het overschrijden van grenzen van ruimte en tijd. Reizen betekent in dat opzicht dat we proberen om die grenzen te overschrijden.

We kunnen wel stellen dat 'de toerist' niet bestaat, maar toeristen bestaan wel.

Plenaire discussie na de pauze

Na de korte pauze is er volop gelegenheid om de spreker vragen te stellen, en met elkaar plenair in gesprek te gaan over de thematiek van vanavond.

Enkele zaken uit dit geanimeerde groepsgesprek die dan aan de orde zijn:

Waar komt toch die tegenwoordige hausse aan over de wereld trekkende reizigers vandaan, met name op bijvoorbeeld Schiphol? Lengkeek wijt dat ook aan het feit dat dit in elk geval mede mogelijk is gemaakt door de gestegen inkomens.

De reisindustrie produceert veel pakkende verhalen, die mensen geïnteresseerd maken om erop uit te trekken. Paradijzen worden daarin beloofd, en de reisindustrie maakt je daarmee duidelijk dat zij je brengt waar je wilt zijn. Zij schotelen je de meest fantastische kant en klare reisverhalen voor.

Het kan ook best zo zijn dat juist vanwege het feit dat er al zoveel aan reisverhalen is geschreven over pelgrimeren, heel veel mensen de Camino lopen. Reisverhalen van pelgrims inspireren anderen om de Camino (of een camino) ook op te gaan.

Hoe onderscheidt een pelgrim zich van de toerist? Daar kwamen we tijdens onze voorgaande lezingavond niet eenduidig uit. Vroeger deed je de pelgrimstocht als boetedoening. Maar geldt dat tegenwoordig nog wel? Dat valt in de meeste gevallen wel zeer te betwijfelen.

‘De toerist’ bestaat niet. Er zijn allerlei soorten toerisme(n). Alle toeristen zijn wel reizigers, maar niet alle toeristen zijn pelgrim.

Er zijn heel veel typen pelgrims, bijvoorbeeld religieus van aard, of spiritueel (losmaken van je normale leven), om andersoortige relaties te krijgen/hebben met meer dan jezelf, of omdat het wandelen een ongelofelijk specifiek ervaring is qua landschap, tijd, cadans (met invloed op je eigen denkprocessen). Het is een heel persoonlijke en ook fysieke ervaring.

Delen via social media

Er is tegenwoordig een enorme behoefte om via social media vooral ook te laten zien wat je hebt meegemaakt tijdens je reis. Je kunt niet je hele reis aan anderen laten zien. Verder houd je er doorgaans wel je eigen herinnering aan over, en om die herinnering levend te houden, kun je die wel laten ondersteunen met de door jou onderweg gemaakte foto’s. Je verhalen en foto’s kun je tijdens je reis of nadien desgewenst delen via social media.

Reizen is een vluchtig iets, en dat zou je via social media dus prima kunnen delen. Dat delen via social media geeft doorgaans een extra glans aan het reizen, en evenzo ook aan het pelgrimeren.

Als je gebombardeerd wordt met reisverhalen van reisbureaus, met reismagazines, of met verhalen van andere pelgrims; hoe kun je dan nog je eigen reis- of pelgrimsverhaal overeind houden? En kun je dat überhaupt wel, òf ben je zelf al te veel deel van het hele verhaal?

Reisgedrag

Soms kun je onderweg teleurgesteld raken als dat wat je onderweg ziet en beleeft niet voldoet aan wat je er voordien van verwachtte.

Een fietser in de zaal vertelt dat hij onderweg niets via social media deelde. Wel heeft hij voor zichzelf een fotoboekje gemaakt om op die wijze zijn eigen reisverhaal voor zichzelf te creëren. Zijn fotoboekje heeft dan voor hem de functie om daarmee zijn eigen herinneringen over het onderweg zijn weer naar boven te halen.

We kunnen er wel vanuit gaan dat er geen einde komt aan toerisme en aan het reisgedrag. Er zullen namelijk altijd mensen blijven die zoeken naar dat specifieke van een bepaalde reis.

In het reisgedrag onderkennen we ook zoiets als repeteergedrag; zo van: In de voetsporen van de oorspronkelijke reizigers wil ik datzelfde óók zien en beleven.

We maken in de reiswereld onderscheid tussen verschillende vormen van reisbeleving, want de beleving van lopers, fietsers, of mensen die anderszins reizen, verschilt zondermeer.

We zien trouwens tegenwoordig ook dat het zijn van 'reiziger' hoger wordt gewaardeerd dan het zijn van 'toerist'. We realiseren ons namelijk dat het begrip 'toerist' een negatievere lading heeft dan het verschijnsel 'reiziger'.

Bij het verschijnsel 'reizen' is het overigens interessant om eens te kijken over welke soort 'reizen' we het dan hebben. Om daar onderscheid in te maken, zou je kunnen kijken over welke grenzen je als reiziger gaat (bijvoorbeeld in tijd of ruimte).

Om het onderscheid te maken tussen de toerist en de pelgrim wordt vaak gezegd dat het de pelgrim niet zozeer gaat om de beoogde bestemming (de heilige plek), maar dat het vooral om de reis daarnaar toe gaat. Van de pelgrim wordt beweerd dat de beleving van het onderweg zijn veel meer impact heeft dan de aankomst op de plaats van bestemming. Dat heeft er overigens ook mee te maken dat de reis er naar toe veel langer duurt dan dat ene moment van aankomst (bij bijvoorbeeld de kathedraal van Santiago de Compostela).

Tegenstellingen

De druk van het toerisme in de huidige samenleving is heel groot, en de druk van de toeristische sector om dat zo duurzaam mogelijk te doen, is ook heel groot. Er zijn overigens ettelijke technische oplossingen te bedenken om toerisme te verduurzamen.

Nog altijd zien we in het reisgedrag de behoefte om als reiziger los te komen van moraal en van morele druk. Zo zijn bijvoorbeeld jongerenreizen naar exotische bestemmingen daar goede voorbeelden van. Jongeren gebruiken die extreme jongerenreizen veelal ook om hun eigen grenzen te verkennen. Dat grenzeloze jongerengedrag is dan meestal tijdelijk en situationeel, want eenmaal weer thuis treedt die jongere ineens weer in het normale gedragspatroon.

Tot slot wordt benoemd dat het in de reispraktijk van alledag ook voorkomt dat verschillende typen reizigers met ieder hun eigen motieven elkaar onderweg ontmoeten. Een bekend en actueel voorbeeld hiervan is dat je in Italië bijvoorbeeld ziet dat vluchtelingen-migranten op hun tocht door het land pelgrims van tegenovergestelde richting ontmoeten, die lopend onderweg zijn naar Rome. Dat moet toch wel een heel vreemde – en wellicht ongemakkelijke – ontmoeting zijn van mensen uit heel verschillende werelden, met sterk verschillende motieven en doelen.

Mogelijke verschillende camino-gangers
Aanvulling op mijn lezing van 11 oktober j.l.
door Jaap Lengkeek

Schema

Ik ga uit van het tijdens de lezing gepresenteerde schema van zes 'parameters' (grenzen, zie schema onder), waarop we onze alledaagse leefwereld veronderstellen, ervaren en kennen.

Met het reizen kunnen we elk van deze grenzen afzonderlijk overschrijden of, zoals meestal, een aantal tegelijk en in verschillende combinaties.

Niet behandeld in de lezing is dat we deze grenzen mentaal, gevoelsmatig of daadwerkelijk heel ver kunnen overschrijden, dan wel een beetje of zelfs maar een heel klein beetje:

- Heel erg ver, een existentiële ervaring, een niet te onderdrukken lokroep
- Heel ver, heel anders dan gewoon, fascinerend
- Ver, genoeg voor interesse en verbreding van de horizon van wat men kent
- Niet al te ver, voor ontspanning
- Kort over de grens, als spel en vermaak.

4. Toerisme en de kracht van het verhaal

Lessen uit al die verhalen:
Over eigen grenzen van de alledaagse leefwereld

Universum
Dood Fysieke zelf
Socialiteit
Ruimte Tijd
Menen/Ervaren/Kennen

Over grenzen van anderen

Verschillende mogelijke typen Caminogangers:

1. Uit diepe geloofsovertuiging, een heilige tocht, een heilige bestemming (Universum, menen).
2. Zichzelf hervinden door de lange wandeltocht, de ervaring delen met andere pelgrims (fysieke zelf, socialiteit, tijd, ervaren).
3. De existentiële kwestie zoekend, wie ben ik op deze aarde (universum, dood, fysieke zelf, ruimte).
4. Weg van de dagelijkse beslommeringen die al onze aandacht opeisen (tijd, fysieke zelf).
5. Te voet de veranderingen in het landschap, de natuur en het klimaat ervaren (ruimte, fysieke zelf, tijd, kennen).
6. Met de fiets de route afleggen, onderdeel zijn van 'het verhaal' over de Camino (socialiteit, ruimte, tijd).
7. Te voet ondervinden hoever het uithoudingsvermogen gaat (fysieke zelf).
8. Reizen uit behoefte aan (een heel ander) sociaal contact (socialiteit).
9. De caminogangers die zoveel mogelijk gebruik maken van gemakkelijke en comfortabele voorzieningen. Misschien soms de reis onderbreken voor een stuk met openbaar vervoer (ontspanning, socialiteit, fysieke zelf).
10. Caminogangers die stukjes van de route doen (spel, ontspanning, socialiteit).

en zo voort.....??? Een zee aan mogelijkheden en ter overweging. Misschien nog iets over de uitrusting, schoenen, rugzakken, leeftocht, wie past in het ware verhaal?

Als al deze verschillende soorten reizigers samenkomen voor de kathedraal, een menigte vormen, dan denkt de individuele reiziger al gauw:

'les touristes (l'enfer), c'est les autres' (vrij naar Sartre).

Diepreligieuze pelgrims zullen de fietsers met argusogen bekijken. De doorgewinterde caminogangers kijken misschien met enig dedain naar de mensen die af en toe een stukje lopen.

En wie weet ziet de ene categorie de anderen als toeristen....

Oudhistoricus Fik Meijer over het oude reizen in het Middellandse Zeegebied

Woensdag 25 oktober 2023

gepost door Wiep Koehoorn op vrijdag, 27 oktober, 2023

Fik Meijer

Derde spreker in de cyclus was emeritus professor dr. Fik Meijer, oudhistoricus. Hij spreekt over en vanuit zijn ervaringen als reisleader, als expert op veel culturreizen in het Middellandse Zeegebied.

Reisleader over reizen in de Oudheid

Fik Meijer zijn reisleaderschap begon tientallen jaren geleden als zeilinstructeur. Tijdens en na zijn studie was hij echter niet bepaald een reiziger. Het reizen kwam bij Meijer nadrukkelijker in beeld in het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw, toen hij vanuit Leiden met zijn vrouw in etappes naar Rome liep. Zijn doel daarbij was - als wielersfanaat - om te slapen in de hotelkamer waar ooit eens de befaamde Italiaanse wielrenner Fausto Coppi (1919-1960) met zijn 'Witte Dame' (La Dama Bianca) had geslapen. Aan die tocht bewaren Meijer en zijn vrouw de dierbaarste herinneringen.

Reizen doe je niet zomaar, want je neemt je zorgen gewild of ongewild wel met je mee op reis. Maar waarom reist de mens eigenlijk?

In het Neolithicum (de late Steentijd) bijvoorbeeld moesten mensen wel reizen om aan eten te komen. Later pas ontstond de discussie over de zin van het reizen.

De Romeinse dichter-filosoof Titus Lucretius Carus (leefde ongeveer tussen 94 en 55 v.Chr.) schreef hierover indertijd al *dat - waar je ook naartoe reist - je niet kunt vluchten van jezelf, zolang je jezelf niet bevrijdt van alle angsten in je leven* (voornamelijk die ene, grote angst waar al het andere uiteindelijk op teruggaat: angst voor de dood). Je kunt reizen of vluchten waarheen je wilt, het zal niet baten.

De Romeinse schrijver-filosoof Lucius Annaeus Seneca (leefde ongeveer tussen 4 v.Chr. en 65 n.Chr.) schreef heel veel brieven (getuigenissen), waarin hij onder andere schreef dat al die Romeinen in de zomermaanden naar zijn regio kwamen om daar te vertoeven. Hij haatte dat reizen en toerisme, want hij hield niet van die drukte van de Romeinen, want hij wenste de stilte om zich heen. Daarom vroeg hij zich al af waarom mensen toch niet op één plek blijven.

Ook in de Oudheid werd gereisd. Toen deden pelgrims dat ook al - zoals wij - met eenvoudige middelen. Pelgrims hadden vroeger meer moeilijkheden tijdens hun tocht dan wij, want tegenwoordig hebben wij het wel wat gemakkelijker, omdat wij bijvoorbeeld onderweg alvast even een hotelkamer kunnen reserveren.

In de Oudheid liep men overigens op schoenen met plankjes waar leer onder zat. Daar liepen soldaten per dag wel zo'n 30 kilometer op, ook in de brandende zon; berg op, berg af, en lange tijden zonder water.

In de Griekse Oudheid waren er geen wegen, dus het reizen met bijvoorbeeld een wagen was toen en daar onmogelijk. Toch reisden ook de oude Grieken.

De Griekse historicus Herodotus was in de 5e eeuw voor Christus ook al zo'n reiziger, die daarover bovendien ook nog boeken schreef. Hij schreef eigenlijk als de eerste etnoloog-antropoloog. Herodotus kreeg overigens wel veel kritiek op zijn reisverslagen over zich heen.

Eén van de grootste reizigers uit de Oudheid was Alexander de Grote (leefde van 356-323 v.Chr.). Hij was koning van Macedonië en veroverde het Perzische Rijk tot aan de Indus, waardoor zijn koninkrijk één van de grootste rijken uit de oudheid werd. Hij trok elf jaar reizend rond, en van zijn reizen is bekend dat ondertussen veel van zijn met hem meereizende soldaten onderweg stierven.

De Bijbelse apostel Paulus was een ware reiziger; één met een opdracht. Paulus was een leider in het vroege christendom en speelde een centrale rol in de vroege ontwikkeling en verspreiding van het christendom in de gebieden rondom de Middellandse Zee, in het bijzonder in Klein-Azië en in Griekenland. Door Paulus weten wij heel veel over het reizen in zijn tijd. Paulus heeft tijdens zijn drie grote reizen zo ongeveer 17.500 kilometer gereisd, waarvan zo'n 9.000 kilometer te voet (door gebieden waar overigens nauwelijks wegen waren) en ook delen per schip. Dat waren reizen (1) van Antiochië naar Cyprus, en dan Klein Azië in gaand; (2) naar Klein Azië, langs Filippi naar Athene en Corinthe; en (3) zijn laatste reis (die het meest

interessant was), die hem naar Rome bracht, het centrum van alles. Rome was de plek waar het gebeurde. Ook daar wilde Paulus het christelijk geloof brengen. Paulus is daar echter gedood en (omgekeerd) gekruisigd.

Van pelgrims die vroeger en tegenwoordig de Camino naar Santiago de Compostela lopen, weten we dat zij allen met hun eigen motieven beginnen en lopen.

Romeinen reizen naar Griekenland

Dan komen de Romeinen in beeld, die veel meer de pragmatici waren. Reizen ging in die tijd door moeilijke landschappen; en - als ze er al waren - over stokwegen.

De Romeinen hebben heel veel wegen aangelegd voor hun legers, opdat de troepen zich snel konden verplaatsen, bijvoorbeeld over de Via Appia (van Rome naar Brindisi). Mede daardoor werd het reizen gemakkelijker gemaakt.

Romeinen legden als veroveraars nieuwe wegen aan, en veroverden alle land van Brittannië in het westen tot Irak in het oosten, en van de oude Rijn (in het noorden) tot aan de Sahara (in het zuiden). Dat hele gebied met zo'n 60-80 miljoen inwoners was op een gegeven moment doorsneden met Romeinse wegen. Daarmee schiepen de Romeinen dus voorwaarden voor het reizen.

Trouwens, alleen de toplaag van de bevolking reisde, armen daarentegen reisden alleen naar de grote steden om er werk te vinden. Passagiers moesten op de schepen tijdens hun reizen over de Middellandse Zee zelf voor hun eigen eten zorgen, soms wel zo'n 6 weken lang.

Rome veroverde Griekenland, en behandelde het bezette land als alle landen, maar voor wat betreft Griekenland wel met een enorme waardering voor de Griekse cultuur. Daar wilden de Romeinen kennis van nemen.

De Romeinse keizer Hadrianus (leefde van 76 tot 138) wilde dat ontwikkelde Romeinen les gingen nemen bij de Grieken. Daartoe moest men dan wel van Italië naar Griekenland reizen, en daarmee hadden deze Romeinse reizigers dus een duidelijk doel voor ogen, namelijk vorming & ontwikkeling.

In die jaren ontstond er bij de Romeinen zoiets als reisbureaus om de Olympische Spelen in Griekenland te gaan bezoeken. Onderweg werden reizigers echter vaak beroofd, vandaar dat de elite dat reizen planmatig deed, door onder andere 's nachts onderweg bij vrienden te slapen, om uiteindelijk zo wel veilig aan te komen.

De Griekse filosoof Posidonius van Rhodos (leefde van 135-51 v.Chr.) was een reisboekenschrijver, met name ook omdat er mensen waren die vroegen om boeken met reisverhalen.

Romeinen reizen naar Egypte en Constantinopel

Egypte werd door de Romeinen veroverd. Egypte wordt dan een (vooral graan)provincie van het Romeinse rijk. Egypte had namelijk graan in overvloed, vanwege de vruchtbare Nijldelta.

Egypte had bijzondere bouwwerken, zoals de piramiden, dus welgesteld Romeinse reizigers boekten een vaartocht naar deze kolonie op lege graanscheppen, om Egypte

dan gedurende de hele winter te bezoeken. Pas in het voorjaar voeren deze Romeinse reizigers (toeristen) met de volle graanschepen weer mee terug naar Italië. Dat weten we door de figuren en teksten die de Romeinen op de stenen van de piramiden hebben aangebracht.

In die tijd werden christenen gemarteld. Ondanks die christenvervolging groeide het christendom razendsnel. Christenen spraken namelijk over een optimistisch leven na de dood. De groei van het christendom zette mede daardoor door. Toen het christendom bij de Romeinen de staatsgodsdienst werd, ontstonden er nieuwe waarden in de samenleving. Het christendom verbreidde zich toen razendsnel. En daarmee ontstonden er toen ook christelijke reizen, bijvoorbeeld naar alle Bijbelse plekken uit het leven van Jezus Christus. Sommige Romeinen bleven daar op die heilige plekken wonen. Over dergelijke reizen werden toen al reisboeken geschreven. Die pelgrimage naar het Heilige Land (Israël) nam - mede daardoor - steeds sterker toe.

Vanaf de 4e eeuw was het aanvankelijk grote Rome maar een kleine stad geworden. Rome had aanvankelijk nog ongeveer één miljoen inwoners. Maar volken van allerlei kanten vallen/komen het Romeinse rijk binnen. Er ontstaat dan een scheiding in het land, tussen oost en west. Rome ontvolkt dan, het stromend water in de stad raakt besmet, ziekten breken er uit, en de Romeinen trekken van de stad naar het platteland of vertrekken naar Constantinopel. Door al dat gedoe resteren er op een gegeven moment nog maar 100.000 inwoners in Rome. Desondanks wordt Rome een belangrijke stad, mede vanwege het relikwieën-toerisme met betrekking tot bijvoorbeeld Petrus. In die jaren daarna werden mede daardoor veel kerken gebouwd in Rome.

Uit de ronde van vragen en discussie

Reizen en/of pelgrimeren

Over reizen werd door de eeuwen heen altijd al gediscussieerd.

Wij zijn zo ongeveer dezelfde mensen als in de klassieke oudheid, want uiteindelijk hebben we allen dezelfde behoeften. Maar wat wel verschilt, dat zijn de omgevingsfactoren; die zijn in tijd en ruimte altijd anders.

De mensen zijn in de loop der millennia niet veel veranderd, maar de omstandigheden zijn in de loop van de tijd wel aanmerkelijk veranderd. In de Romeinse tijd was het vooral de elite die reisde, en in wezen is daar in de loop van de tijd tot op heden niet veel in veranderd, want het is nog overwegend de elite die reist.

Op internet kun je van alles vinden over uiteenlopende reisbestemmingen. Veel mensen maken volledig geregisseerde reizen, waarin alles wat je ziet is voorgeprogrammeerd. Daarentegen zijn er ook reizigers die het reizen heel anders aanpakken, door bijvoorbeeld thuis of op locatie zelf op vooronderzoek uit gaat. En er zijn mensen die (nagenoeg) geheel onbevangen op reis gaan. Op het gebied van het pelgrimeren zie je dat al die vormen bij pelgrims ook voorkomen.

Bij pelgrims zie je doorgaans dat ze na een hele dag lopen op de Camino moe zijn aan het eind van de dag, en dat ze dan op de plek van aankomst uitrusten, om morgen

verder te lopen. Daarentegen zie je bij een ander soort reiziger, dat zich gedurende de dag laat vervoeren, een heel ander patroon, want dergelijke reizigers worden pas actief zodra ze op hun bestemming aankomen. Dat zie je heel duidelijk met passagiers van cruiseschepen, die - zodra ze in een haven aankomen - aan wal gaan om een en ander te gaan bezichtigen.

Je zou je kunnen afvragen of het in de toekomst zo zal zijn dat ook de pelgrim steeds meer een reiziger gaat worden, die zich laat vervoeren van de ene naar de volgende plaats. En zou dat er dan wellicht weer toe leiden dat er een tegenbeweging ontstaat die er voor pleit jezelf voort te bewegen zonder gebruik te maken van enig vervoersmiddel? De tijd zal het ons leren...